

УДК 341.231.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.2.6>**В. В. Філатов**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

У статті здійснено комплексний аналіз ролі міжнародного кримінального права в формуванні концепції правосуддя перехідного періоду. Автор зазначає, що міжнародне кримінальне право представляє собою транснаціональний інструмент, який використовується для забезпечення принципу невідворотності покарання у тих випадках, коли сама держава не може забезпечити цей принцип в силу різних причин. Доведено, що означену галузь слід розглядати як комплексний засіб відновлення справедливості, який складається з міжнародного та національного компонентів. При цьому, предмет міжнародного кримінального права напряму пов'язаний з наслідками тих соціальних потрясінь, які є передумовами застосування моделі перехідного правосуддя (воєнні злочини, геноцид, злочини проти миру і міжнародної безпеки тощо). Встановлено, що основним завданням міжнародного кримінального права є притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, а також попередження вчинення таких злочинів. Встановлено, що кримінальне переслідування в концепції перехідного правосуддя не є самостійним напрямком, тому не здатне формувати нормативи постконфліктного розвитку. Тому, через судові інститути міжнародного кримінального права жертви отримують сатисфакцію у вигляді покарання винних осіб, які, на їхню думку, спровокували конфлікт і відігравали в ньому ключову роль. Автор вважає, що міжнародне кримінальне право відіграє дуже важливу роль в концепції перехідного правосуддя. Його норми і принципи вкрай важливі для держав, які зіткнулися із соціальними потрясіннями та системними порушеннями прав людини, які їх супроводжують. Обгрунтовано, що міжнародне кримінальне право забезпечує пошук правди та справедливості, що активізує процес формування історичної пам'яті. Отже, застосування міжнародного кримінального права в рамках моделі перехідного правосуддя є обов'язковим елементом суспільного переходу та дозволяє вирішити низку специфічних проблем постконфліктної держави.

Ключові слова: винні в конфлікті особи, жертви конфлікту, кримінальне переслідування, міжнародне кримінальне право, покарання, перехідне правосуддя, соціальні потрясіння.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Модель перехідного правосуддя поєднує окремі компоненти, кожен з яких має свою мету та функціональні завдання. Одним з таких компонентів є кримінальне переслідування винних в конфлікті осіб, яке ґрунтується на нормах міжнародного кримінального права. На сучасному етапі є нагальна необхідність належного наукового опрацювання питання ролі міжнародного кримінального права у форму-

ванні концепції правосуддя перехідного періоду. Це дозволить узагальнити розуміння означеного вище компонента та окреслити сферу і принципи його застосування в постконфліктних державах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Питання реалізації механізмів кримінального переслідування в рамках перехідного правосуддя вивчали: Енс Айверсон, М. В. Буроменський,

В. А. Гринчак, Майя Давидович, В. О. Навроцький, Стефан Парментьє, Джеремі Саркін та інші вчені. Однак спеціальних досліджень ролі міжнародного кримінального права в формуванні концепції правосуддя перехідного періоду у вітчизняній науці досі не проводилося, що вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз ролі міжнародного кримінального права в формуванні концепції правосуддя перехідного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Визначення ролі міжнародного кримінального права в концепції перехідного правосуддя має важливе значення. Звернемо увагу на наступні доктринальні визначення означеної галузі міжнародно-правового регулювання:

– міжнародне кримінальне право – це процес взаємодії держав у сфері забезпечення переслідування та покарання злочинців, особливо тих категорій правопорушників, яким вдавалося уникати юрисдикції потерпілої від злочину держави. (В. А. Гринчак) [1, с. 5];

– міжнародне кримінальне право представляє собою комплексну галузь, яка включає інститути міжнародного та національного кримінального права (В. О. Навроцький) [2, с. 710];

– міжнародне кримінальне право – це система загально визнаних міжнародно-правових принципів і норм, що регулюють співробітництво між суб'єктами міжнародного права з попередження та притягнення винних осіб за вчинення міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру, а також надання судової допомоги, проведення розслідування, кримінального переслідування і судового розгляду, застосуванню і виконанню міри покарання, оскарженню і перегляду судових рішень, надання правової допомоги у кримінальних справах (Г. Лук'янова, І. Серкевич) [3, с. 198];

– міжнародне кримінальне право слід розглядати як сукупність міжнародно-правових норм, що встановлюють на даному етапі розвитку злочинність і каранність

найсерйозніших посягань щодо миру та міжнародної безпеки (М. В. Буроменський) [4, с. 359].

Аналізуючи вищевказані визначення через призму напрямків перехідного правосуддя, можна навести декілька міркувань з приводу сутності міжнародного кримінального права: 1) це транснаціональний інструмент, який використовується для забезпечення принципу невідворотності покарання у тих випадках, коли сама держава не може забезпечити цей принцип в силу різних причин; 2) це комплексний засіб відновлення справедливості, який складається з міжнародного та національного компонентів; 3) предмет міжнародного кримінального права напряму пов'язаний з наслідками тих соціальних потрясінь, які є передумовами застосування моделі перехідного правосуддя (воєнні злочини, геноцид, злочини проти миру і міжнародної безпеки тощо); 4) основним завданням міжнародного кримінального права є притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, а також попередження вчинення таких злочинів.

Враховуючи наявну роль міжнародного кримінального права в процесі реалізації напрямків перехідного правосуддя, пропонуємо сформувати авторське визначення останньої категорії, яке є достатньо важливим з огляду на формування понятійного апарату досліджуваної моделі. В Доповіді Верховного комісара з прав людини Генеральної асамблеї ООН від 06 серпня 2009 року «Аналітичне дослідження з прав людини та правосуддя перехідного періоду», зазначається, що правосуддя перехідного періоду складається з чотирьох ключових елементів: кримінального переслідування (criminal prosecutions), відшкодування шкоди або репарацій (reparations), пошуку правди (truth process або truth-seeking) та інституційних реформ (institutional reforms) [5].

Слід звернути увагу, що в міжнародно-правових документах використовується термін «елементи», а не «напрямки». В працях зарубіжних вчених правники використовують термін «компонент» [6, с. 9; 7, с. 46]. В Академічному тлумачному словнику сучасної української мови

терміни «елемент» та «компонент» тлумачаться як складова частина будь-якого процесу, явища або речі [8]. В англійській словниковій літературі ці терміни також є синонімами, і застосовуються для позначення частини чогось цілого, наприклад моделі перехідного правосуддя [9]. Отже, постає питання який саме термін слід використовувати «напрямки» або «елементи» («компоненти»). Відзначимо, що у словниковій літературі термін «напрямок» розтлумачено наступним чином: шлях діяльності, спрямованість якихось дій [8].

На наш погляд термін «напрямок» є більш коректним по відношенню до моделі перехідного правосуддя, що обумовлено наступними міркуваннями: 1) терміни «компонент» та «елемент» відображають статичні явища, тобто окрему відносно самостійну частину процесу або речі; 2) термін «напрямок» передбачає не тільки динамічність, а й функціональність моделі перехідного правосуддя; 3) враховуючи, що в рамках перехідного правосуддя принципове значення має комплексність, застосування термінів «елемент» та «компонент» є неприпустимим, оскільки існують ризики зведення моделі перехідного правосуддя до одного інструмента, що у звісній мірі не можливо.

Майя Давидович наголошує, що в умовах перехідного періоду кримінальне правосуддя є там, де потрібно терміново відновити справедливість через нездатність національної системи захистити права постраждалих від конфлікту. Науковець акцентує увагу на тому, що міжнародне кримінальне право дозволяє уникнути потенційного продовження конфлікту за рахунок обмежень та можливості легітимізації позиції жертв конфлікту [10, с. 961]. Вбачається, що міжнародне кримінальне право в рамках перехідного правосуддя застосовується для маркування тих правопорушень, які виходять за межі національної кримінальної юстиції та вимагають наднаціональних механізмів встановлення правопорядку.

З приводу досліджуваного питання Кератин Брі Карлсон зазначає, що міжнародне кримінальне право починається з одного оманливо простого принципу: покарати винних які могли б через певні

обставини, частково пов'язані з їх власним насильством і злочинністю, вийти на волю. При цьому, міжнародне кримінальне право за рахунок своєї легітимності дозволяє розглядати права через призму перспективного визнання, а не в ретроспективному утвердженні, що забезпечує ітерацію відновного правосуддя [11, с. 49]. Слід підтримати таку позицію, оскільки в рамках перехідного правосуддя дійсно пріоритетне значення мають не стільки ретроспективні аспекти, які відсилають до попередніх контекстів, скільки перспективні питання, тобто ті правопорушення, які відбуваються на даному етапі розвитку держави.

Стефан Парментье звертає увагу на те, що всюди, де відбуваються масштабні порушення прав людини, політичні еліти змушені мати справу з деякими фундаментальними проблемами навколо кримінальної юстиції, які не дозволяють належним чином забезпечити кримінальне переслідування винних осіб. Саме тому на перехідних етапах використовуються норми міжнародного кримінального права [12, с. 97]. Вважаємо таку позицію не достатньо повною, адже вона зводиться виключно до передумов застосування міжнародного кримінального права, і жодним чином не розкриває питань функціоналу. На нашу думку, слід говорити не тільки про нездатність національної кримінальної юстиції, а й про необхідність використання на перехідному етапі таких інструментів, які будуть повністю виключати ризики залишення винних осіб без належного покарання.

Джая Рамджи-Ногалес вивчаючи модель перехідного правосуддя стверджує, що міжнародне кримінальне право дозволяє зміцнити легітимність норм, які протистоять ендогенному для постраждалого населення насильству. Воно також дає змогу уникнути маргіналізації судів, які можуть концентруватися виключно на злочинах, вчинених тією стороною, яка програла конфлікт. При чому міжнародне кримінальне право не може задовільнити усі потреби перехідного правосуддя, тому його варто розглядати у якості окремого компонента, який має довгостроковий характер [13, с. 117]. Можна зазначити,

що міжнародне кримінальне право є дієвим інструментом протидії насильству, який використовується на постконфліктному етапі для розбудови справедливості, заснованої на таких правових нормах, які не допускають викривлення у бік однієї зі сторін.

У своїй науковій праці П'єр Азан доходить висновку, що кримінальне переслідування є необхідним засобом перехідного правосуддя, адже воно дозволяє покарати винних осіб, що сприяє примиренню. Однак тільки відновне правосуддя (пошук правди та інституційні реформи) може розглядатися як фундаментальна засада розбудови миру і безпеки. З риторики автора зрозуміло, що він розглядає міжнародне кримінальне право як політичний інструмент вибіркової дії, наділений певною комплементарністю [14, с. 22]. Слід звернути увагу на те, що науковець достатньо справедливо окреслює роль кримінального переслідування в рамках перехідного правосуддя, яка характеризується комплементарністю.

Йована Давидович достатньо у своїй науковій праці систематизує недоліки використання міжнародного кримінального права у перехідних контекстах. До їхнього числа науковець відносить: а) існування ризиків відновлення конфлікту за рахунок застосування змагального процесу; б) покарання може призвести до озлоблення, адже тільки пробачення сприяє примиренню; в) нездатність кримінального переслідування забезпечувати усеосяжність покарання; г) судове переслідування не зачіпає потерпілих, тому жертви не отримують правосуддя; д) кримінальне переслідування не дозволяє сформуванню необхідних і корисних норативів на постконфліктному етапі розвитку держави [15, с. 63].

На нашу думку, варто лише частково погодитися з такими недоліками, які правильніше назвати ризиками, оскільки: 1) кримінальне переслідування в концепті перехідного правосуддя не є самостійним напрямком, тому не здатне формувати норативи постконфліктного розвитку; 2) через судові інститути міжнародного кримінального права жертви отримують сатисфакцію у вигляді покарання винних

осіб, які, на їхню думку, спровокували конфлікт і відігравали в ньому ключову роль; 3) дійсно перехідне правосуддя ґрунтується на примиренні, але покарання винних осіб є компонентом такого примирення.

На окремому недоліку, який визначила Йована Давидович необхідно зупинитися більш детально. Мова йде про кримінальні процеси, які засновані на принципі змагальності. З приводу цього Роман Давид зазначає, що кримінальні процеси можуть означати задоволення помсти, відродження болісних спогадів, обмін правдою та соціальні підтвердження. Вони можуть викликати невизначеність, яка супроводжує можливість відновлення конфлікту [16, с. 164]. Насправді, на перехідному етапі розвитку держави кримінальне переслідування винних в конфлікті є об'єктивною необхідністю, адже воно одночасно позиціонується у двох вимірах: як засіб протидії безкарності та як запобіжник виникнення конфлікту у майбутньому.

Єнс Айверсон наголошує, що правосуддя перехідного періоду на практиці здебільшого починається після змін у політичному режимі, однак предмет цієї практики переважно зосереджений на реагуванні на протиправні дії, вчинені за попереднього режиму. Матеріальний зміст сучасного міжнародного кримінального права заснований на чотирьох категоріях злочинів: геноцид, злочини проти людства, воєнні злочини та агресія. Саме ці злочини супроводжують соціальні потрясіння та після зміни політичного режиму стають предметом розслідування [17, с. 23]. Вбачається, що науковець доволі чітко окреслює сферу застосування норм міжнародного кримінального права в рамках перехідного періоду, акцентуючи увагу на більш поширених порушеннях прав жертв конфлікту.

Щодо цього питання Стефан Мубіру зазначає, що особливість застосування міжнародного кримінального права в рамках перехідного періоду полягає в ресурсній обмеженості національних контекстів, яка заважає досягти ефективності у здійсненні кримінального правосуддя шляхом гарантування відповідальності за злочини в цій системі. Тобто, в рамках перехід-

ного правосуддя пріоритетне значення має встановлення істини, примирення та зближення, які компроментують відповідальність і відплату. В своїй дисертації автор висловлює дуже цікаву пропозицію: запровадження в системі міжнародного кримінального правосуддя формалізованого та структурованого процесу угоди про визнання винуватості [18, с. 103].

Слід висловити декілька міркувань з приводу означеної тези: 1) у даному випадку, ресурсна обмеженість полягає у відсутності в постконфліктних і поставторитарних державах ефективних інструментів розслідування міжнародних кримінальних злочинів (недостатній рівень імплементації норм міжнародного права, відмова від ратифікації важливих міжнародно-правових документів тощо); 2) проблемою застосування міжнародного кримінального права на перехідних етапах розвитку полягає в необхідності перенести акценти з помсти і відплати на встановлення істини; 3) пропозиція щодо угоди про визнання винуватості є дуже перспективною з огляду на необхідність порушу справедливості.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Підводячи підсумки слід зазначити, що міжнародне кримінальне право відіграє дуже важливу роль в концепції перехідного правосуддя. Його норми і принципи вкрай важливі для держав, які зіткнулися із соціальними потрясіннями та системними порушеннями прав людини, які їх супроводжують. В основну мова йде про функціональні здібності кримінального переслідування винних осіб та формування стандартів розвитку національної судової системи, яка у майбутньому візьме на себе функції покарання винних у насильстві осіб. В рамках суспільного переходу, міжнародне кримінальне право забезпечує пошук правди та справедливості, що активізує процес формування історичної пам'яті. Не дивлячись на численні застереження, які ми проаналізували, застосування міжнародного кримінального права в рамках моделі перехідного правосуддя є обов'язковим елементом суспільного переходу та дозволяє вирішити низку специфічних проблем

постконфліктної держави. Перспективним напрямком наукового пошуку залишається питання визначення статусу інституцій, які здійснюють кримінальне переслідування в рамках перехідного правосуддя.

Список використаної літератури:

1. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності): підручник / В. А. Гринчак, І. В. Земан, І. І. Когутич, О. К. Марін. Харків: Право. 2019. 440 с.
2. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Знання. 2000. 771 с.
3. Лук'янова Г., Серкевич І. Принципи міжнародного кримінального права. *Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2020. № 1. С. 197–203.
4. Буроменський М. В. Деякі судження про поняття міжнародного кримінального права. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 2 (33). С. 352–361.
5. Аналітичне дослідження з прав людини та правосуддя перехідного періоду: Доповідь Верховного комісара з прав людини Генеральної асамблеї ООН від 06 серпня 2009 року. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/662694> (дата звернення: 25.07.2022).
6. Pablo de Greiff Transitional justice, Security, and Development. World Development Report 2011. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://web.worldbank.org/archive/website01306/web/pdf/wdr%20background%20paper_de%20greiff_04dbd.pdf?keepThis=true&TB_iframe=true&height=600&width=800 (access date: 25.07.2022).
7. Jeremy Sarkin Why the Theory and Practice of Transitional Justice Needs to be Better Integrated in all Places around the World. *AlMuntaqa*. 2021. Vol. 4. Number 1. Pp. 39–55.
8. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 30.06.2022).
9. Cambridge English Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (access date: 26.07.2022).
10. Maja Davidović Reconciling Complexities of Time in Criminal Justice and Transitional Justice. *International Criminal Law Review*. Vol. 21. 2021. Pp. 935–961.
11. Kerstin Bree Carlson International Criminal Law and Its Paradoxes *Journal of Law and Courts*. 2017. Pp. 33–53.

12. Stephan Parmentier International Crimes and Transitional Justice: where does organised crime fit? *Rivista di Criminologia, Vittimologia e Sicurezza* Vol. 3. 2010. Pp. 86–100.
13. Jaya Ramji-Nogales Bespoke transitional justice at the International Criminal Court. *Michigan Journal of International Law*. Vol. 4. 2010. Pp. 107–121.
14. Pierre Hazan Measuring the impact of punishment and forgiveness: a framework for evaluating transitional justice. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88. Pp. 19–47.
15. Jovana Davidovic Finding Space for Criminal Prosecutions Post-Conflict. *Journal of Applied Philosophy*. 2016. Vol. 33, № 1. Pp. 53–68.
16. Roman David What We Know About Transitional Justice: Survey and Experimental Evidence: What We Know About Transitional Justice. *Advances in Political Psychology*. 2017. Vol. 38. № 1. Pp. 151–177.
17. Jens Iverson Transitional Justice, Jus Post Bellum and International Criminal Law: Differentiating the Usages, History and Dynamics. *The International Journal of Transitional Justice*. 2013. Vol. 21. Pp. 21–48.
18. Stephen Mubiru Plea Bargaining Within the Context of Transitional Justice: Exploring its Potential for Promoting Peace and Accountability in the Wake of International Crime in Uganda: dissertation. Utrecht. 2011. 112 p.

Filatov V. The role of international criminal law in the concept of transitional justice

The article provides a comprehensive analysis of the role of international criminal law in the formation of the concept of justice in the transitional period. The author notes that international criminal law is a transnational tool that is used to ensure the principle of inevitability of punishment in cases where the state itself cannot ensure this principle due to various reasons. It has been proven that this industry should be considered as a comprehensive means of restoring justice, which consists of international and national components. At the same time, the subject of international criminal law is directly related to the consequences of those social upheavals that are prerequisites for the application of the transitional justice model (war crimes, genocide, crimes against peace and international security, etc.). It has been established that the main task of international criminal law is to bring guilty persons to criminal responsibility for committing international crimes, as well as to prevent the commission of such crimes. It has been established that criminal prosecution in the concept of transitional justice is not an independent direction, therefore it is not able to shape the narratives of post-conflict development. Therefore, through the judicial institutions of international criminal law, victims receive satisfaction in the form of punishment of guilty persons who, in their opinion, provoked the conflict and played a key role in it. The author believes that international criminal law plays a very important role in the concept of transitional justice. Its norms and principles are extremely important for states faced with social upheavals and the systemic human rights violations that accompany them. It is substantiated that international criminal law ensures the search for truth and justice, which activates the process of forming historical memory. Therefore, the application of international criminal law within the framework of the transitional justice model is a mandatory element of social transition and allows solving a number of specific problems of the post-conflict state.

Key words: *persons guilty of the conflict, victims of the conflict, criminal prosecution, international criminal law, punishment, transitional justice, social upheavals.*